

ΤΑ ΕΛΛΗΝΙΚΑ ΓΡΑΜΜΑΤΑ ΚΑΤΑ ΤΟΝ ΙΗ' ΑΙΩΝΑ

Τοῦ κ. ΠΟΛΥΔ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ

Τὰ ἐλληνικὰ γράμματα μπροστὰ ἀπὸ τὸν ιη' αἰῶνα εἴτανε ἵχθημα τῶν ὀλίγων μονάχα καὶ μάλιστα τῶν ἱερωμένων, τὸ δὲ πλῆθος καμμιὰ ἢ πολὺ μικρὴ γνώση εἶχε ἀπ' αὐτά.

Νάρνηθεὶ κανένας δὲ μπορεῖ, πῶς καὶ ὕστερα ἀπὸ τὸ πάροισο τῆς Πόλης ἤκμασαν σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα ἄνδρες πολυμαθεῖς καὶ ἑξακουσμένοι συγγραφεῖς, ἐφάμιλλοι τῶν λογίων τῆς Εὐρώπης, μὰ οἱ τέτοιοι εἴταν σπάνιοι. Ἡ παιδεία τοὺς εἴταν ἴδιοι ἵχθημα καὶ κοινὸ ἀνάμεσα στοὺς ὀλίγους, τὸ δὲ πλῆθος δὲ μάθαινε γράμματα, γιατί δὲ διδάσκονταν σὲ δημόσια σχολεῖα, ἐπειδὴ αὐτὰ δὲν τἀναφέρουν μπροστὰ ἀπὸ τὸν ιη' αἰῶνα. Ἰσως οἱ τὶς δύσκολες ὥρες τοῦ γένους τότε δὲν εἴταν δυνατό νὰ συσταθοῦν, οὔτε ἂν ἐσυστήνονταν θὰ μπορούσαν νὰ βαστάξουν πολὺ. Τὸ μόνο βέβαιο εἶναι, ὅτι τὰ μοναστήρια—κι' ὄχι ὅλα—εἴταν καὶ σχολεῖα τῶν γραμμάτων καὶ καταφύγια τῶν λογίων. Μὰ κι' αὐτὰ λίγους καρπούς μπορούσαν νὰ δώσουν γιὰ πνευματικὴ θροφή ὅλου τοῦ ἔθνους. Ἄλλως τε καὶ πόσοι νέοι ἤμπορούσαν νὰ φοιτοῦν καὶ σὲ τί ἤθελαν νὰ μεταχειρισθοῦν τὰ γράμματα βγαίνοντας στὴ ζωὴ;

Ἡ ἐλληνικὴ παιδεία, ὅπως εἶπα παραπάνω, κατέφυγε στὰ μοναστήρια. Σ' αὐτὰ καὶ οἱ ἐκκλησίαις διδάσκονταν ἀπὸ τοὺς μοναχοὺς καὶ παπάδες, τὰ κοινὰ γράμματα ποὺ χρειάζονταν στὴ ζωὴ. Δημόσια σχολεῖα ἄρχισαν νὰ ἱδρύωνται ἀπὸ τὴν Ὀθωμ. Αὐτοκρατορίᾳ ἀπὸ τὶς ἀρχές τοῦ ιη' αἰῶνα, πλὴν ἐννοεῖται τῶν σχολειῶν τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Καὶ σὲ μερικὲς ἄλλες πολιτεῖες ὑπῆρχαν, ὅπου τὸ ἐλληνικὸ στοιχεῖο, πικνωμένο, ἤμποροῦσε νὰ διατηρήσει παρόμοια. Γιατί ἡ Τουρκικὴ κυριαρχία μὲ τὸν τρόπο ποὺ ἐκδηλώθηκε, ἡ φυγὴ τῶν λογίων τοῦ ἔθνους, ὁ φόβος τοῦ γένους διέλυσαν κάθε καλλιέργεια τῶν γραμμάτων καὶ ἔφεραν τὸ πνευματικὸ νάρκωμα, ὥστε καὶ αὐτὰ τὰ λαϊκὰ σχολεῖα ἔσβυσαν. Ἡ δὲ περίοδος ποὺ πέρασε εἶναι ἡ πιὸ σκοτεινὴ τῆς πνευματικῆς ζωῆς τοῦ ἔθνους. Τόσος ἦταν ὁ φόβος τοῦ γένους μας, ὥστε κανεὶς δὲν τολμοῦσε νὰ βγαίνει τὴ μέρα στοὺς δρόμους. Ὅμως ὁ πόθος τῶν παιδιῶν νὰ μάθουν λίγα γράμματα τὰ ὠθοῦσε κάτω ἀπὸ τὸ φῶς τοῦ φεγγαριοῦ, ὅπως λέει τὸ δημοτικὸ τραγούδι «φεγγαράκι μου λαμπρό», ποὺ ὁ κ. Καμπούρογλους (στὴν ἱστορίαν τῶν Ἀθηνῶν τ. Α') ἀρνεῖται τὴ σημασίαν ποὺ τοῦ δίδουμε, νὰ τρέχουν στὸ σχολεῖο γιὰ ν' ἀποχτήσουν λίγα ψίχουλα ἀπὸ τὸν ἀρχαῖο τῆς πατρίδας τῶν πολιτισμῶ.

Αὐτὴ ἡ ὑποδούλωση, ποὺ πλάκωσε τὰ στήθεια τοῦ ἔθνους, γέννησε καὶ τὴν ἐνότητά του, μεταδίδοντας σύγκαιρα δύναμη καὶ ὑπομονὴ γιὰ νὰ τραβᾷ μὲ θάρρος τὴ δουλείαν του.

ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΙΚΗ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΑΠΟ ΤΑ 1453—1821

Στὴ μακρινὴ αὐτὴ περίοδο, δηλ. ἀπὸ τὴν ἄλωση ὡς τὶς ἀρχές τῆς Ἑλλ. ἐπανάστασης, παρὰ τὶς

ἕΝΑ ΑΝΕΚΔΟΤΟ ΠΟΙΗΜΑ ΤΟΥ ΚΑΡΥΩΤΑΚΗ

Ο ΘΑΝΑΤΟΣ ΤΟΥ ΠΟΙΗΤΗ

(Τὸ ποίημα γράφτηκε τὸ 1916 ἢ 1917 καὶ μᾶς παραχωρήθηκε ἀπὸ τὸν κ. Χαρ. Σακελλαριάδη).

Ἀγαπημένη,
μὴν κλαῖς, μὰ σίμωσε καὶ δός μου
τὸ χέρι σου τάλᾳστρο
κι' ἔλα γονάτισε δῶ μπρὸς μου.
Πεθαίνω. Καὶ τὸ χέρι ποὺ σφιχτάδραζε
—τὸ δυνατό τὸ χέρι—
κάποιο δαυλό, ποὺ κάθε σάπιο στάχτωνε
κι' ἀκόμα ἕνα μαχαίρι
ποὺ τὰ μικρὰ δὲ ἀφάνιζε—θυσία γιὰ τὰ μεγὰλα—
τὸ χέρι μου παράλυσε
καὶ τώρα στάλα στάλα
νοιώθω νὰ φεύγει μου ἡ ζωὴ.
Κ' ἡ παντοδύναμη πνοὴ
ποὺ μ' ἐσπρωχνε ὅλα πέρα
δὲ μὲ χαϊδεύει τώρα πιά.
Τὴ φωτισμένη σκέψη
εἶχα ὀδηγήτρα
κ' εἶχα τρανέφει
τόσο, ποὺ εἶχα ἀγκαλιάσει
ὅλη τὴν Πλάση.
Μὰ τώρα, ἄλοιᾶ, μιὰ μοῖρα καταλύτρα,
μοῦ ἀρπάζει δτι γερὰ, σφιχτὰ κρατοῦσα,
δαυλί, μαχαίρι, σκέψη, Πλάση, Μούσα.
Ἡ Μούσα ἦσouna ἐσύ.
Καὶ τὰ χρυσόνειρα τὰ νειοσβυσμένα
τάχα εἶσι μπερδεμένα
μὲ τὰ δικά σου τὰ χρυσόμαλλα
ποὺ δὲ μπορούσα νὰ κυττάξω τὰ μαλλάκια σου
δίχως νὰ πλάσω ὀνειράτα
κ' ἦταν τὸ κάθε μου ὄνειρο
πλεγμένο γύρω στὰ μαλλιά σου
καὶ μὲς στὴν ἀγκαλιά σου,
ἀγαπημένη.
Μὰ δόσε μου τὰ χεῖλια σου
καὶ δός μου κάτι ἀπ' τὴν ψυχούλα σου τὴ μυρω-
μένη

καὶ πάρε τὴ δική μου τὴν ψυχὴ.
Μὰ δόσε μου τὰ χεῖλια σου
καὶ πάρε δτι μοῦ μένει,
ἀγαπημένη.

Κ. Γ. ΚΑΡΥΩΤΑΚΗΣ

~~~~~  
ἀδιάλειπτες προσπάθειες τῶν μορφωμένων καὶ λογίων δασκάλων τοῦ ἔθνους, δὲν προχώρησε πάνω σὲ ὁμοιόμορφες βάσεις, γιατί ὡς λέγει ὁ Χασιάτης «ἡ ἰδέα τῆς διαίρεσης τῆς διδασκαλίας δὲν εἶχε ἀκόμα κρυσταλλωθεῖ στὸ πνεῦμα τῆς ἐποχῆς». Τὰ σχολεῖα τῆς μακρινῆς αὐτῆς ἐποχῆς μπορούμε νὰ τὰ ξεχωρίσουμε σὲ σχολεῖα κοινὰ ἢ λαϊκὰ καὶ σὲ σχολεῖα τῆς ἀνώτερης ἐκπαίδευσης, μὲ τὸνομα Ἀκαδημία, Λύκειο, Μουσεῖο καὶ σὲ μεταγενέστερα μὲ τὸνομα Σχολεῖο, Σχολή, Γυμνάσιο, Φροντιστήριο.

Ἐδῶ θὰ μελετήσουμε τὰ πρῶτα καὶ τὸν τρόπο τῆς διδασκαλίας, ποὺ μάθαιναν γράμματα καὶ σύντομα θὰ ποῦμε καὶ μερικὰ γιὰ τὸ σύστημα ποὺ ἐξετόπισε παντοῦ σχεδὸν τὰ λογῆς λογίων ἀνόμοια συστήματα ποὺ ἐπικρατοῦσαν, δηλ. γιὰ



τὸ ἀλληλοδιδακτικὸ ἢ ἀλλιώτικα τὸ σύστημα τοῦ Langaster. Στὰ κοινὰ σχολεῖα (scholae triviales) σπουδάζαν ἀνάγνωση (ἐκκλησιαστικά βιβλία), λογαριασμούς (ἀριθμηση) καὶ γραφή. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πὼς δὲν ὑπῆρχαν ἰδρύματα γιὰ τὴν προκαταρκτικὴ αὐτὴ ἐκπαίδευση. Ἡ δὲ σπουδὴ τῆς ἀνάγνωσης, λογαριασμῶν καὶ γραφῆς γινότανε μὲ ποικιλότητα συστήματα, ποὺ ἡ παιδαγωγικὴ ἀξία τους ἐξαρτιόταν κι' ἀπὸ τὴν ἱκανότητα καὶ τὴ μόρφωση τοῦ δασκάλου.

#### ΙΔΡΥΜΑΤΑ, ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΗΡΙΑ

Μέσα στίς παλιές ἐκκλησιές καὶ τοὺς νάρθηκες ὁ δάσκαλος καὶ γενικότερα ὁ παπὰς τῆς ἐνορίας, πολλὲς φορές καὶ κανένας τεχνίτης γνωρίζοντας λίγα γράμματα, λ. χ. ὁ ράφτης τοῦ χωριοῦ ἢ τῆς συνοικίας καὶ χωριστὰ καὶ γυναῖκες, περιτριγυρισμένοι ἀπὸ λίγα μαθητοῦδια διάβαζε μεγαλόφωνα καὶ μονότονα ποὺ ν' ἀντηχᾷ ὁ θόλος τοῦ νάρθηκα, ἐνὼ τὰ παιδιὰ ἐπαναλάβαιναν ταιριχτὰ τὰ λόγια του. Καὶ στὰ λεγόμενα οἰκοτροφεία, ποὺ τόσο περισσότερα εἶταν, ὅσο μεγάλωνε ὁ ζῆλος γιὰ τὴ μάθηση, ἡ νεολαία ποὺ σπούδαζε εὗρισκε ἄσυλο σίγουρο γιὰ τὴν παιδεία, γίνονταν ἡ διδασκαλία τῶν στοιχειωδῶν γραμμάτων. Ἀλέξανδρος ὁ Ἑλλάδιος, συγγραφέας ἐξόχου συγγραφῆς, ποὺ ἐπιγράφεται «Ἡ τωρινὴ κατάστασις τῆς Ἑλληνικῆς ἐκκλησίας» («Status praesens ecclesiae graecae») βεβαιώνει τὰ παραπάνω λέγοντας: «Scholae graecorum in templis et aedibus templorum vel in domo parochis habentur».

Ὁ Μαρτίνος Κρούσιος πάλι ποὺ διετέλεσε καθηγητὴς τῶν ἑλλ. γραμμάτων στὴν Τιβίγγη τῆς Γερμανίας, ποὺ ἔχει διάσημο Πανεπιστήμιο, στὰ 1568 πάνω κάτω, μᾶς πληροφορεῖ ποῖο εἶταν τὸ σύστημα τῶν σχολείων τῆς στοιχειώδους ἐκπαίδευσης μὲ τὰ παρακάτω στὴν Turcograecia: «Σ' ὅλη τὴν Ἑλλάδα καμμὶ ἐκπαίδευση δὲν ἀνθεῖ ἐξόν ἀπὸ τὰ κοινὰ σχολεῖα, ὅπου τὰ παιδιὰ μαθαίνουν τὸ ὥρολόγιο, τὸ ψαλτήρι καὶ μερικά ἄλλα βιβλία». «In tota Graecia studia nulla ibi florent praeter scholae triviales κ.λ.π.».

Ὁ Ἀλέξανδρος ὁ Ἑλλάδιος στὸ βιβλίο του ποὺ ἀνέφερα παραπάνω, μᾶς δίνει καλύτερες πληροφορίες: «Στὰ στοιχειώδη σχολεῖα τὰ ἐλληνόπουλα διδάσκονται κεῖνα ποὺ εἰρωνικά καλοῦνται κολυβογράμματα, δηλ. πρῶτα πινακίδια διδάσκονται, ὕστερα τοῦ Δαμασκηνοῦ τὸν ὀχτώηχο, τρίτο ὅλο τὸ ψαλτήρι τοῦ Δαυῖδ, τέταρτο τὰ ἔργα καὶ τὰ γράμματα τῶν Ἀποστόλων καὶ τέλος τὸ Τριῶδι καὶ τὴν Ἀνθολογία μαζί μὲ τὴν Πεντάτευχο καὶ τοὺς Προφῆτες, κι' ἀκόμα γράψιμο καὶ λογαριθμητική». «In scholis trivialibus... quae colybogrammata ironice vocabuntur...» κ.λ.π.

#### ΣΥΣΤΗΜΑ ΣΧΟΛΕΙΩΝ

##### ΣΤΟΙΧΕΙΩΔΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

Οἱ παπάδες καὶ καλόγηροι τὸ πλιότερο ἐπαίδευσαν κατὰ τὸν Ἑλλάδιο τὴ νεολαία στίς ἐκκλησιές καὶ τὰ σπίτια τους. Μεταχειρίζονταν γιὰ βιβλία τὰ πινακίδια ἢ τοὺς πίνακες ἢ φυλλάδες ἀπὸ χαρτί μικρὸ, διπλωμένο πολλὲς φορές καὶ τυλιγμένο μὲ πετρί. Κεῖ μέσα γράφονταν τὰ στοιχεῖα τοῦ ἀλφάβητου, οἱ συλλαβές καὶ λέξεις. Ἡ

## ΜΟΙΡΟΛΟΓΙ

Ἦσαν τὰ σφουγκαράδικα, ἦσαν τὰ στοιχειωμένα ὁ βιολιτζῆς βαρεῖ βιολί κι' ὅλα τὰ παληκάρια ἄλλος ἀρραβωνιάζεται κι' ἄλλος παντρολογεῖται καὶ σένα, γιέ μου ἀκριβέ, ἦρτε τὸ μόνημά σου καὶ τὸ πικρὸ χαμπάρι σου στὴ μάννα σου, πουλί μου. Κι' ἐκλείσε τὸ σπητάκι μας καὶ ντύθηκε στὰ μαῦρα κι' ἐγὼ ποὺ λαφιαζόμουν αὐτὸν ὕπνο ποὺ κοιμόμουν μὴν ἀκουστῇ περπατησίᾳ, τὴν πόρτα μὴ χτυπήσης κάθουμαι τώρα μοναχὴ βαργυρόπληγη λαφίνα ποὺ τῆς σκοτώσαν τὸ παιδί καὶ κλαίει καὶ δὲ μερώνει. Πάψε καὺμένη βιολιτζή, γιὰ οὐρε παραπέρα κι' ἐγὼ τραγοῦδια τραγουδῶ τοῦ χάροντα ν' ἀρέσουν νὰ λυπηθεῖ ὁ χάροντας καράβι ν' ἀρματώσει ποὺ νὰ μὴ σικάζεται καιρούς, νὰ μὴ δειλιὰ φουρτουνεῖ νὰ πελαγώσει μ' ἀντρεῖα μὲ μιὰ καλὴ συμπόνια νὰ τρέξει μεσ' τὰ πέλαγα, νὰ ψάξει μεσ' τὰ πλάτια γιὰ νὰ μοῦ βρεῖ τὸ γιόκα μου τὸ θαλασσοδαρμένο, καὶ νᾶν ἡμέρα Κυριακὴ νὰ τρέξω νὰ τ' ἀλλάξω νὰ σοῦ τὸν στείλω στὸ γιάλο στὸ καφφενέ ποὺ θάσαι καὶ τόσο βάρα τὸ βιολί, βόρα του νὰ χορέψη... Πάψε καὺμένη βιολιτζή γιὰ οὐρε παρακάτω.

#### ΕΥΤΥΧΙΑ ΠΑΠΑΓΙΑΝΝΟΠΟΥΛΟΥ

## ΤΕΤΡΑΣΤΙΧΑ

### IV

Καινούργια ἀπόψε τρικυμιά, καινούργια ἀπόψε μπόρα, φέρνει αὐτὴ τὴν παγωνιά κι' ὡς τὸ χωριό μας. Καινούργια ἀνείρατα γλυκά, παλιά ποὺ ἀνθίζουν τώρα πόθοι, λαχτάρεις, μακρινὸ ταξίδι, ὁ λυτρωμός μας...

Νάξος (Ἀπεῖρανθος)

ΜΙΧΑΛΗΣ ΓΡΑΤΣΙΑΣ

~~~~~  
φυλλάδα εἶταν ἓνα κομμάτι χαρτιοῦ, ποὺ πάνω γράφονταν τὰ γράμματα. Τὸνομα αὐτὸ δόθηκε ἴσως ἀπὸ τὸ ὅτι, δταν τὸ παιδί μάθαινε καλὰ τὸ περιεχόμενο, στὸ κομμάτι προσθέτονταν καὶ δεύτερο, ἔπειτα τρίτο καὶ τέταρτο ὥσπου σχηματίζονταν ἓνα πολύφυλλο, ποὺ εἶναι τὸ σημερινὸ βιβλίο, καὶ γι' αὐτὸ φυλλάς καὶ φυλλάδα. Τὶς φυλλάδες ἀντικατέστησαν τὰ κρυφὰ ἀπὸ τὴ Βενετία ἐρχόμενα βιβλία, καὶ ποὺ τυπώνονταν στὰ ἐκεῖ τυπογραφεῖα. Τάστελναν ἀπὸ τὰ ἴονια νησιά μὲ ταξιδιώτες. Φυλλάδα τέλος κατάντησε νὰ σημαίνει τὸ ἀλφαβητάρι. Ἐπειτα διδάσκονταν ὁ Ὀχτώηχος, τὸ Κυριακάδιον τοῦ Δαμασκηνοῦ, τὸ Ψαλτήρι, ὁ Ἀπόστολος. Στὴν Ἀθήνα προστέθηκε καὶ τὸ Μηνιαῖο διὰ τὴν ἀνώτατὴ τάξη. Ἀργότερα ἀπὸ τὴν ἀνάγνωση ἄρχισε ἡ γραφὴ καὶ ὕστερότερα ἡ «λογαριθμητική», δηλ. ὁ λογαριασμός. Καὶ ὅμως αὐτὴ ἡ εἰκόνα τῶν σπουδῶν δὲν εἶταν παντοῦ ἡ ἴδια. Σύμφωνα μὲ τὴ δεξιότητα καὶ ἱκανότητα καὶ τὸ βαθμὸ τῆς μόρφωσης τοῦ δασκάλου, ἔπαιρνε ἀνάλογη ποικιλία. Ὁ τρόπος εἶταν ὁ ἴδιος πάνω κάτω: Δηλαδή οἱ πρῶτόπειροι κατοῦσαν στὸ χέρι τὴν πινακίδα ἢ τὴν φυλλάδα, ποὺ εἶταν γραμμένο πάνω τὸ ἀλφάβητο καὶ τὰ πρῶτα γυμνάσματα τῆς ἀνάγνωσης.

(ἀκόλουθεῖ)

ΠΟΛΥΔ. ΠΑΠΑΧΡΙΣΤΟΔΟΥΛΟΥ